

УДК 504.75.13.101.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.19>

А. В. Єременко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5857-0037>

аспірант факультету соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ПОЛІТИЧНУ ПОВЕДІНКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Протягом останніх 10 років волонтерський рух в Україні набув масового характеру національного масштабу. Це явище виходить за межі соціального руху і впливає на соціально-політичне середовище та електоральні настрої суспільства. Визначення ступеня електорального впливу та можливість переростання даного руху в суб'єкт політичного процесу є темою цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття: Тематика впливу такого явища, як волонтерство на різні суспільні (в тому числі політичні) процеси активно досліджується в Україні починаючи з 2014 року, коли саме волонтери стали силою, яка відіграла ключову роль у зупинці першої спроби російської агресії у період відносного беззладдя в Україні. Присутні як дослідження, які охоплюють широкий процес розвитку волонтерства, такі як і новітні підходи до досліджень. Зокрема, Національний інститут стратегічних досліджень підготував аналіз волонтерства на основі нових соціальних рухів [1]. Також вже з'явилися праці і доповіді на конференціях, присвячені темі волонтерських рухів і їх важливості після повномасштабного вторгнення росії. Ними зафіксовані зміни у політичних чинниках. В якості прикладу можна навести доповідь на конференції Ольги Науменко «Взаємодія політичної еліти та суспільства в умовах війни». [2, с. 135], де зафіксована тісна взаємодія політичної системи з українським суспільством на початку вторгнення росії, або стаття «Політична складова частина діяльності волонтерського руху як інституту громадянського суспільства в Україні» Максима Кудрі [3], де проаналізовано волонтерство як фактор самоорганізації суспільства, що є новою соціальною потребою. Обґрунтовано, що в сучасний період демократичного транзиту волонтерський рух став фактором громадянської активності. Та більшість праць після 2022 року розглядали волонтерську активність як явище спрямоване на захист від російської агресії. Прикладом такої роботи може бути стаття «Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії Юрія Шайгородського [4].

Проте, очевидно, що феномен волонтерства має значно більш широкі наслідки окрім захист від агресії. Зокрема, практично не досліджена тема впливу волонтерства на політичний вибір.

Мета статті – проаналізувати зв'язок волонтерського руху із політичною поведінкою українців на фоні повномасштабного вторгнення, а очікуваною поведінкою після нього.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує досить багато визначень поняття «волонтер» і принципів, якими керуються у своїй діяльності учасники волонтерських рухів. Саме слово «волонтер» має французьке походження від «voluntary» – добровільний, доброволець, йти добровільно. Тобто це особа, яка за власним бажанням допомагає іншим. До середини ХХ століття термін волонтер найчастіше трактували як «особа, яка добровільно вступила на військову службу». Що знайшло відображення навіть у багатьох словниках різних мов світу [5].

Хоча зараз волонтерство найчастіше пов'язуємо з опором агресору, зазвичай воно пов'язане не тільки з військовою службою. Метою волонтерської діяльності стає допомога всім, хто її потребує, але не може в цьому себе забезпечити. 14 вересня 1990 року, в Парижі на XI Всесвітній конференції Міжнародної Асоціації добровільних зусиль була прийнята Загальна Декларація про волонтерську діяльність. Згідно неї волонтерство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди і позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що виражається зазвичай спільною діяльністю в межах різних асоціацій [6].

Волонтерська діяльність в незалежній Україні почалася не з подій 2013–2014 рр., а набагато раніше. Як благодійна допомога для інвалідів, хворих на рак і СНІД, догляд за тваринами та інші громадські ініціативи групи волонтерів з'явилися ще на зорі державності України в першій половині 1990-х років. Початком цього процесу вважається створення «Телефона Довіри» 1992 року в якій працювали виключно волонтери. З 2005 року починає працювати «Національна лінія «Телефону довіри» з проблем ВІЛ/СНІДу» [7, с. 6].

У 1999 р. Міжнародна експертна група з питань волонтерства та соціального розвитку сформулю-

вала три ключові особливості діяльності волонтерів які фактично розкривають сутність волонтерства:

1) така діяльність обов'язково має бути неприбутковою;

2) волонтерська діяльність повинна бути виключно добровільною, що включає відсутність примусу, спонукання та прояв особистої волі людини;

3) діяльність волонтера має бути корисною. При цьому, користь має бути спрямована не тільки волонтеру, однак і іншим людям, певним категоріям осіб, конкретним індивідуумам чи суспільству загалом.

Також в рамках цих особливостей експерти поділили волонтерську діяльність на чотири типи:

1) взаємодопомога та самодопомога;

2) філантропія та послуги іншим людям;

3) участь або громадянський обов'язок;

4) рекламно-пропагандистська діяльність або проведення кампаній [8].

Розвиток поняття волонтерства отримало на XVI Всесвітній конференції волонтерів (IAVE) у Нідерландах в 2001 р, де в прийнятій Загальній декларації про волонтерську діяльність були визначені основні принципи діяльності волонтерів та волонтерських організацій:

1) визнання права на закріплення за всіма чоловіками, жінками та дітьми, незалежно від їхньої раси, віросповідання, фізичних особливостей, відповідного соціального та матеріального становища;

2) поважання гідності й культури всіх людей;

3) надання допомоги, безкоштовних послуг особисто чи організовано в дусі партнерства та братерства;

4) визнання рівної важливості особистих і колективних потреб, сприяння їх забезпеченню;

5) перетворення волонтерства на елемент набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулюючи при цьому ініціативу та творчість людей, надаючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем, спостерігачем [9].

Українське законодавство не оминуло увагою волонтерську діяльність. Згідно Закону України «Про волонтерську діяльність», волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Вона ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості [10].

В якості першого потужного впливу волонтерського середовища на політичні процеси можна назвати «Революцію на Граніті» – протести тривали з 2 по 17 жовтня 1990 року в УРСР, які стали важливою складовою процесу отримання

Незалежності України. Також можна згадати про масові акції з приводу загибелі Георгія Гонгадзе, серію протестів «Україна без Кучми» та інших протестів, вершиною яких стала «Помаранчева Революція» 2004–05 рр. На тлі гострого соціально-політичного конфлікту спричиненого незадоволенням владою і явними фальсифікаціями на виборах Президента України, на Майдан вийшли десятки тисяч людей. І значна кількість на добровільних, волонтерських засадах забезпечували протестувальників їжею, паливом, медикаментами, житлом для приїжджених, збирали кошти та займалися іншими підтримувальними. Ці події окрім іншого послугували залученню великих мас людей до протестів і стали основою зародження масового патріотичного руху, складовою частиною якого були і волонтери Помаранчевого Майдану. Це був реформістський соціальний рух, який було спрямовано на поступову і прогресивну зміну існуючої системи.

Одночасно з цим, в тому числі завдяки натхненню отриманої перемоги від час «Помаранчевої Революції» в Україні посилюється соціальний рух, який має най національно -патріотичний характер. Волонтери є одним з важливих елементів цього руху. За визначенням, соціальних рух – це об'єднання великої кількості людей, мобілізованих для підтримки або опору культурним або соціальним змінам. Вони становлять наймасовішу і найорганізованішу форму поведінки великих груп [11, с. 96]. Проте волонтерський рух був структурований лише частково – навколо чисельних організацій і гуртків, які в тій чи іншій мірі були залучені до цього руху.

Після перемоги протестуючих у 2005 році, протести припинились. Найактивніші представники суспільства були включені в різні політичні процеси – від впливу участі у прийнятті управлінських рішень до прямої участі у політичних проектах. Цей процес досить докладно описала Анастасія Драшкович у своїй роботі «Політична участь громадян у процесі прийняття владних рішень в умовах перехідного суспільства» [12, с. 144–160]. Цей процес також притаманний не лише Україні. Так, у статті «Protest and participation in post-transformation Poland: The case of the Committee for the Defense of Democracy (KOD)» [13] (автор Ireneusz Pawel Karolewski) описано процес залучення польських протестувальників до політичних процесів. Хоча сама організація і самі протести, так само як і всі «Майдани» в Україні не приєдналась до жодної з партій. Активні учасники, які не ввійшли в партійні проекти, стали основою для численних громадських організацій. У підсумку, соціальний рух пройшов тільки першу стадію і втратив свою масовість.

Проте після завершення масових акцій, волонтерство не зникло, але стало менш помітним. Так,

за твердженням Козачук М. Б., «єдиний потужний сплеск волонтерської активності в Україні відбувся під час проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 р. За даними організаційного комітету «ЄВРО-2012 Україна», при потребі приблизно у 5,5 тис. волонтерів від бажаючих стати волонтерами УЄФА надійшло майже 24 тис. заявок» [14].

У період 2005–2013 рр. волонтерів активно залучали різноманітні благодійні фондів і НДО, багато з яких існували ще до 2004 року. При цьому ці організації працювали частіше сфері благодійності, а не в соціально-політичній. Основною причиною спаду участі волонтерів у соціально-політичному русі стало було розв'язання соціально-політичного конфлікту в суспільстві в результаті Помаранчевої революції.

Проте, починаючи з 2010 року соціальний конфлікт у суспільстві між прихильниками «проросійської» (традиційної) і «проєвропейської» (інноваційної) політики в суспільстві знову почав загострюватися. Це знайшло відображення в різних протестах, найяскравішими з яких були «Податкові Майдани» і «Мовні Майдани», компанія «Ні поліцейській державі», протести за право на мирні зібрання (у 2010–2013 роках), протести навколо смерті Ігоря Індилка та інші. Ці протести не призвели до зміни політичного курсу керівництва України та вирішення глобального конфлікту між громадянським суспільством, яке прагнуло змін та політичним керівництвом країни.

Врешті-решт, протиріччя між владою та громадянським суспільством призвели до революції, яку згодом назвали Революцією Гідності. Ці події стали новим поштовхом для посилення патріотичного соціального руху та волонтерства, пов'язаного з ним.

Згідно з Теорією мобілізації коштів Чарльза Тілі та Алена Турена, суспільні рухи виникають як засоби мобілізації ресурсів групи тоді, коли в людей немає інституціалізованих можливостей бути почутими або коли їхні інтереси відверто ігноруються органами влади. Саме це і відбувалося в період 2010–2013 рр. і знайшло своє вираження в соціально-політичному протесті Революції Гідності 2013–14 рр.

На відміну від подій 2004–05 рр. протистояння на Майдані-13/14 досить швидко набуло гострого конфліктного характеру. Також, на відміну від Помаранчевого Майдану, чинна на той момент українська влада почала масово застосовувати репресії до учасників протестів. Це призвело до розширення протесту як за соціальним складом, так і за географічним охопленням. І соціальний рух набув загальнонаціонального характеру.

Велика кількість активних громадян, які брали участь у протестах, а також поява парамілітарних організацій для захисту протесту, призвело до

створення організаційної структури в межах протестного соціального руху. Однією з складових цієї структури були волонтери, які забезпечували постачання, лікували протестувальників, а також брали безпосередню участь у протидії репресіям влади.

Після втечі вищих посадових осіб з країни та початку агресії РФ проти України, утворився частковий вакуум влади. Учасники соціального руху почали організовуватися в різноманітні структури для забезпечення правопорядку на територіях та опору збройній агресії. Невід'ємним елементом, а часто і основою для функціонування цих структур стали волонтерські організації та окремі волонтери, які займалися забезпеченням функціонування цих структур на базі фандрайзингу (збору добровільних пожертв).

У цей період активісти Майдану та волонтери починають здійснювати функції держави там, де вона не могла повністю реалізувати свої функції через дезорганізацію держструктур в перехідний період весни 2014 року. Після початку АТО (антитерористичної операції) волонтерський рух стає масовим і в зв'язку з вищезазначеними факторами швидко еволюціонує з етапу появи соціального руху через етап коалесценції до початку етапу інституціалізації.

Умовно інституціональні засоби соціального руху можна поділити на три групи компонентів – організаційні, правові, етичні.

Організаційний компонент – це певні організації, основною функцією яких є волонтерська діяльність. Необхідно зазначити, що в період одразу після Революції гідності волонтерство в українському суспільстві розуміли насамперед як допомогу українській армії та добровільним військовим з'єднанням – спорядженням, технікою, медикаментами, інформаційною підтримкою тощо. У цей момент створюються волонтерські фонди «Крила Фенікса», «Інформаційний спротив», «Повернись живим» та безліч інших організацій. Надалі волонтерський рух охопив розв'язання проблем із переселенцями з окупованих територій, забезпечення мешканців прифронтових територій і набув ширшого трактування в розумінні українського суспільства, ніж просто допомога військовим. Агресія РФ у 2014–15 рр., скрутне становище українських збройних сил на початку війни призвело до розширення волонтерського руху та виокремлення його в окремий ідентифікований соціальний рух. Ліля Жужа у своїй статті «Волонтерство АТО як політичний інститут: сутність та вплив на громадянське суспільство України» [15] обґрунтовує становлення волонтерства як самостійного політичного інституту «з усіма, притаманними для цього елементу політичної системи, ознаками та якостями».

У цей період, нова українська влада, за дефіциту як матеріально-технічних засобів для української армії так і частково порушеної системи управління в державних структурах стала активно взаємодіяти з волонтерськими організаціями.

В період з 2014 до 2021 рр в Закон України «Про волонтерську діяльність», щоб привести його у відповідність до реальної ситуації, було внесено сім пакетів змін. Також було внесено зміни до інших законодавчих Законів і нормативних актів, які прямо чи опосередковано зачіпали питання волонтерської діяльності. У тому числі законодавчо було визначено поняття «волонтер», «волонтерська діяльність», права волонтерів, легалізовано способи збору коштів для волонтерських організацій тощо [10]. Введення волонтерського руху в межі юридичних норм надає йому правової компоненти інституціональності.

Після зими 2013–2014 рр. в Україні розширюють свою діяльність зарубіжні та міжнародні благодійні фонди, де здебільшого співробітниками є громадяни України, які працюють на волонтерських засадах. Однак, необхідно розуміти, що з точки зору Міжнародного гуманітарного права (далі МГП) волонтерські, гуманітарні та благодійні організації не можуть надавати будь-яку допомогу військовим і повинні дотримуватися принципу неупередженості. Принцип неупередженості гуманітарної організації означає, що вона не бере участь у збройному конфлікті і надають допомогу виходячи лише з потреби цивільного населення. Також, сторони конфлікту не повинні відволікати гуманітарну допомогу для використання в своїх інтересах. Іншими словами використовувати гуманітарну допомогу для потреб збройних формувань – заборонено [16].

Тому міжнародні гуманітарні (волонтерські) організації надають допомогу Україні не у військовій сфері – допомога ВПО, медична, психологічна допомога та інші сфери гуманітарної діяльності, не пов'язані безпосередньо зі збройними силами України. Щоправда в даному разі допомогу активно надавали громадяни України через чисельні волонтерські структури.

Зниження активності бойових дій у зоні АТО призвело до деякого спаду волонтерського руху. При цьому, він знову диверсифікувався і став охоплювати не тільки військову сферу (закупівлю та забезпечення українських військових спорядженням, медикаментами, обладнанням), а й гуманітарні сфери – допомогу вимушеним переселенцям (ВПО), психологічну, інформаційну, логістичну та інші види гуманітарної допомоги.

Важливо зазначити, що в період 2014–22 рр. склалися засади волонтерського руху, відбулася часткова його інституалізація та був створений образ волонтерів, як «рятівників України» в гро-

мадській думці. Всі опитування, які так чи інакше задавали питання про довіру до волонтерів показували, що довіра до них або на першому, або на другому місці після ЗСУ [17].

При цьому волонтерський рух хоч і зменшив масштаби діяльності загалом, але більшість волонтерських організацій і, головне, людей, які стояли на чолі цих організацій, і достатня кількість активістів-волонтерів, які формально до жодних організацій не входили, але продовжували здійснювати волонтерську діяльність. Крім цього, законодавчі, виконавчі та органи місцевої влади України за цей період, хоч і не повною мірою та не завжди достатньо, відпрацювали механізми взаємодії з волонтерами та запровадили юридично-правові норми для такої взаємодії. Було ухвалено нові та внесено поправки до вже наявних законів у гуманітарній сфері та у сфері волонтерської діяльності та різні постанови Кабінету Міністрів України, створено реєстр волонтерів, напрацьовано правила перетину кордонів, звільнення від оподаткування волонтерських і гуманітарних вантажів тощо.

Усе це дало змогу масштабувати і багаторазово посилити волонтерський рух у масштабах усієї країни після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року. Вибухове зростання волонтерського руху, зокрема, стало можливим в тому числі завдяки тому, що вже існували організаційні волонтерські структури, певною мірою було відпрацьовано механізми взаємодії волонтерів між собою та органами влади, існували, нехай і недоопрацьовані, але функціонуючі правові норми й нормативні акти, нехай і не доопрацьовані, але такі, що функціонують. А головне, до цього моменту в країні була велика кількість активістів, які мали багаторічний досвід діяльності у волонтерській сфері та мали позитивний імідж серед українського суспільства. Це дало змогу здійснювати збір і розподіл значних ресурсів, тому що люди довіряли цим волонтерам та організаціям, які вони представляли.

До цієї організаційної структури влились нові люди, в ті, хто не долучився став активно допомагати. Після початку повномасштабної війни РФ проти України в лютому 2022 року кількість волонтерів, волонтерських організацій, обсяги зібраних коштів збільшилися в десятки разів. У січні 2022 року в державному реєстрі волонтерів налічувалося 320 осіб. У червні 2023 року – 4 993 волонтери. Лише за даними Монобанку кількість власників банківських карток, на яких здійснювався збір коштів для волонтерських програм, збільшилася з 1 872 до 38 963 [18]. Це говорить про те, що кількість реальних волонтерів у рази перевищує кількість офіційно зареєстрованих. А масштаби волонтерської допомоги збільшилися в багато разів. В умовах, коли стоїть

загроза існуванню української держави, геноциду українського народу і тотальної руйнації критичної інфраструктури суспільство консолідувалося, що знайшло своє відображення, зокрема, і в багаторазовому зростанні волонтерського руху.

Якщо взяти фінансовий аспект діяльності, то згідно даних Opendata видно, що тільки три найбільші волонтерські фонди в Україні («United24», «Повернись живим» та «Фонд Сергія Пригули») тільки за період із січня до вересня 2023 року зібрали 12,5 мільярдів гривень. А враховуючи велику кількість різноманітних «неофіційних» зборів (тобто таких, що збирались на особисті карти), загальну кількість коштів, зібраних волонтерами, порахувати неможливо [19].

У червні-липні 2022 року Zagoriv Foundation спільно з дослідницькою агенцією «Соціоінформ» провели кількісне дослідження «Благодійність у часи війни». Дані збирались методом телефонного інтерв'ю за випадково вибраними номерами. Розмір вибірки – 1605 осіб по всій Україні. У 2022 році 86% мешканців України сказали, що займались благодійністю в тій чи іншій спосіб, що на 19% більше, ніж у 2021 році, та на 26% більше, ніж у 2016. Природньо, що 86% благодійників допомагали армії, 67% – іншим бенефіціарам. А понад половина благодійників спрямовують свої внески як армії, так і на інші потреби – наприклад, для ВПО. Про те, що займаються волонтерством сказали 33% респондентів. Серед благодійників ця частка була вищою – 39% [20].

Ці показники підтверджуються низкою інших соціологічних досліджень. У яких конкретні показники можуть дещо відрізнятись, але чітко простежується вибухове зростання кількості волонтерів та обсягів зібраних коштів на волонтерські програми після початку повномасштабної війни.

Розвиток волонтерського руху ще раз підкреслив довіру до волонтерів. Низка соціологічних досліджень, проведених у 2022–24 рр. і раніше показують високий рівень довіри респондентів до волонтерів. Це, наприклад, показали соціологічні дослідження, які КМІС проводив після вторгнення. Як вказувалось вище, довіра до волонтерів у грудні 2021 року склала 68% від опитуваних, а у грудні 2022 та у грудні 2023 років вона склала 84%. Рівень довіри до волонтерів серед всіх інституцій, які були включені в опитування (Президент України, Верховна Рада України, Уряд України, ЗСУ, СБУ, Національна поліція, Суди, Прокуратура, Церква, Українські ЗМІ, Волонтери) є другим показником. Перевищує рівень довіри до волонтерів серед респондентів тільки рівень довіри до ЗСУ: 72% серед опитуваних в грудні 2021 року, 96% – в грудні 2022 року і 96% в грудні 2023 року.

Опитування проводились методом САТІ на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. У грудні 2023 року опитано 1031 респондента, що мешкають у всіх регіонах України (крім АР Крим) [21].

А за дослідженням Active Group, проведеним 26–27 січня 2023 р. за допомогою онлайн-панелі «SunFlower Sociology», внесок волонтерів в успіхи ЗСУ, третина (37,3%) респондентів назвали його ключовим і 50,8% – важливим. А у справі підтримки внутрішньо переміщених осіб, чверть респондентів (25,2%) назвали внесок волонтерів ключовим, 56,4% – важливим [22].

Тож можна констатувати, що після початку повномасштабної війни в українському суспільстві остаточно сформувався образ волонтерів, який можна виразити фразою «ЗСУ нас захищають, а волонтери допомагають захисникам (і не тільки їм)».

Порівняльний аналіз рівня довіри до волонтерів порівняно з рівнями довіри до інших інституцій, особливо державних, дає підставу припускати, що волонтерський рух сприймається суспільством як інституція, що може замінити і заміняє окремі функції держави та/або органів місцевого самоврядування

Кількість соціологічних досліджень, у яких рівень довіри до волонтера є об'єктом досліджень у порівнянні з іншими соціально-політичними інституціями також є непрямою ознакою того, що волонтерський рух перебуває в інституціональній фазі своєї еволюції.

Однак, необхідно зазначити, що волонтерський рух не є якоюсь централізованою організацією і не має будь-якої структурованої організаційної форми у вигляді асоціації або інших кооперативних об'єднань. Чисельні спроби зробити бодай якесь об'єднання призводили у кращому разі до тимчасових, нестійких і не всеохоплюючих об'єднань. Тож волонтери об'єднані у велику кількість формальних і неформальних організованостей різного масштабу. Від всеукраїнських до локальних. Велика кількість волонтерів здійснює свою діяльність у рамках малих неформалізованих груп, часто навіть не маючи реєстрації ані як волонтерів ані як громадських організацій.

Тож, держава та органи самоврядування через різні органи змушена взаємодіяти з волонтерським рухом на всіх рівнях – від законодавчого та виконавчого на рівні ВРУ та КМУ до районного та окремих об'єднаних громад (ОТГ). Таким чином, волонтерський рух впливає не тільки на соціальну складову суспільства, а й на політичні процеси в Україні. Наскільки великим є цей вплив і чи може волонтерський рух у подальшій своїй еволюції стати суб'єктом політичних процесів, можна припустити з низки соціологічних досліджень з цих питань.

Згідно підручника «Загальна теорія політики» [23, тема 13], політологія трактує політичну діяльність як одну з багатьох типів діяльності в суспільній сфері. У широкому розумінні це сукупність дій окремих осіб, груп, націй щодо реалізації своїх політичних інтересів із приводу завоювання, утримання і використання влади або впливу на неї. Згідно Енциклопедії «Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research» [24, с. 4862–4864], Політична діяльність – це дії, що здійснюються людьми з надією вплинути на уряд (наприклад, формування політики, вибори, політичні партії, урядовці та дії уряду). Це також дії, пов'язані з намаганням удосконалити або змінити політичний і соціально-економічний лад.

Багато волонтерських організацій мають ознаки політичних суб'єктів, такі як наявність мети, пов'язаної з державним управлінням (навіть якщо це – допомога армії), певна ідеологічна база, яка мотивує долучатись до рухів, організаційна структура, наявність ресурсної бази тощо. Проте різні рухи, хоч і мають спільну мету, далеко не завжди координують свої дії. Також, хоча окремі волонтери часто є прихильниками певних політичних сил чи ідей, вони не мали єдиного вектору політичного впливу, концентруючись в першу чергу на спільній меті у наблизенні Перемоги.

Тобто з одного боку, у волонтерського руху в цілому немає і не може бути артикульованих політичних цілей. Але де-факто, частково здійснюючи функції держави, волонтерський рух змусив взаємодіяти з собою як державні органи, так і політичні партійні структури. Значною мірою це стало можливим завдяки тому, що депутати місцевих рад, які не отримують заробітну платню за виконання власних повноважень згідно Закону України Про статус депутатів місцевих рад [25, стаття 6] масово долучились до організації волонтерських рухів. Хоча узагальненої інформації про волонтерську діяльність місцевих рад немає, є статті по окремі ради. Так, наприклад у тексті «Як працюють депутати Черкаської міської ради під час війни» [26] зазначається, що «З перших днів війни абсолютна більшість депутатів Черкаської міської ради (33 з 42, або 79%) активно зайнялась допомогою ЗСУ, теробороні і внутрішньо переміщеним особам».

Виходячи з існуючої класифікації [27], волонтерський рух є первинним суб'єктом української політики, оскільки являє собою значну соціальну групу, яка об'єднана спільними інтересами та здійснює свою діяльність у цих інтересах. Єдиним чинником, який не дає змоги волонтерському руху стати вторинним суб'єктом політики, є організаційна розрізненість різних груп у волонтерському русі, а відтак – відсутність політичної партії всеукраїнського масштабу, що дало б змогу брати участь волонтерам як окремому політич-

ному суб'єкту в законодавчих, виконавчих і місцевих органах влади.

Ця розрізненість, наявність серед волонтерського руху представників всіх або майже всіх політичних течій і ідеологій, які тільки є в Україні, діючих депутатів від найрізноманітніших партій гарантують неможливість створення єдиного формального і скоординованого на тривалий час політичного суб'єкту. Навіть попри те, що соціологічні опитування фіксують величезний запит на «волонтерську» політичну силу. Для прикладу, навіть юридично незареєстрована і суто гіпотетична Партія відомого українського волонтера Сергія Притули «Партія Притули 24 серпня» за соціологічними дослідженнями компанії «SOCIS», проведеними в березні 2024 року методом САТІ на 3000 респондентів, має рейтинг на ймовірних виборах до ВРУ в 7,0% серед тих, хто буде голосувати та визначився із вибором, і 5,1% серед усіх опитаних [28]. Найбільш імовірно, що волонтери щойно будуть вибори розійдуться по політичних проектах, ставши конкурентами на політичних виборах. Такий процес ми спостерігали від час електорального циклу у період 2018–19 рр. Тоді відомі волонтери були обрані депутатами у ВРУ та до місцевих рад, отримали різні посади в державних структурах. Серед них були Дмитро Тимчук («Інформаційний опір»), Яна Зінкевич («Госпітал'єри»), Юрій Бірюков («Крила Фенікса») та багато інших.

Це свідчить про те, що вже існуючі вторинні політичні суб'єкти залучають представників волонтерського руху до політичних процесів у країні. Тобто волонтери впливають на політичну діяльність, навіть будучи включеними в інші політичні суб'єкти.

Проте політичний вплив не обмежується участю у виборах чи роботі органів влади. Наприклад, виходячи з статті «The Political Consequences of Social Movements» Едвіна Аменти та його співавторів [29], політичний вплив громадських рухів може бути через протестні дії, адвокацію і лобіювання, інформаційні кампанії, юридичні дії та інші. Для кожної з таких дій необхідна в першу чергу суспільна підтримка.

Як обгрунтовувалося вище, волонтерський рух не має єдиного політичного спрямування окрім спільної мети захисту від російської агресії. Але навіть в рамках цієї мети у різних формальних і неформальних волонтерських об'єднань є різні погляди щодо її досягнення.

Для того, щоб зрозуміти як саме впливають волонтери на політичну поведінку, компанія «Active Group» провела замір ставлення до різних аспектів політичної діяльності політичного впливу волонтерського руху на різні аспекти політичного впливу волонтерів. Збір даних відбувся 23 березня 2024 року методом самозаповнення

анкет за допомогою онлайн-панелі «SunFlower Sociology».

Для того, щоб визначити на скільки волонтерський рух проник у суспільство, ми задали запитання «Чи є серед ваших знайомих волонтери?». З'ясувалось, що є і багато у 33,4%, є, але не багато – у 49,2% опитаних. Тобто 82,6% опитаних знайомі з волонтерами. Таким чином, волонтерство як явище має практично тотальне проникнення. Також практично всі в тій чи іншій мірі долучались до волонтерських проєктів (про те, що не долучались сказали лише 11,1%. Найчастіша форма долучення – благодійний внесок грошима (37%) або іншими цінностями (24,9%). 22,3% опитани брали участь як виконавці певних робіт. Лише 4,6% респондентів організовували проєкти як керівники або координатори. Очевидно, що якщо є тотальна участь, то є і тотальна підтримка.

Для того, щоб зрозуміти, наскільки спроможним сприймають українці волонтерський рух, ми задали запитання чи можуть волонтери замінити деякі функції державної влади. Більшість (32,4%) вважають, що волонтери можуть значною мірою замінити функції державної влади, а 22,8% зазначають, що волонтери вже виконують ці функції. Тобто спроможним підмінити державу волонтерський рух вважає 55,2% опитаних. В той час, як не спроможними їх вважають 30,5%.

Ще більше людей вважають, що волонтери можуть підмінити собою місцеву владу. Тут кількість тих, хто вважає, що волонтери вже замінюють деякі функції і тих, хто вважає, що можуть замінити – 60,1%.

Природньо, що за такого рівня довіри до волонтерів, саме їх бажають бачити на політичних посадах. Для того, щоб перевірити цю гіпотезу, було задане три запитання: «Чи знаєте ви волонтера, який міг би бути міським головою, кращим за діючого?», «Чи знаєте ви волонтера, який міг би бути міським депутатом, кращим за діючого?» та «Чи знаєте ви волонтера, який міг би бути депутатом Верховної Ради, кращим за діючого?». З'ясувалось, що позитивні відповіді («однозначно так» та «швидше так») 36,1% для міського голови, 53,8% для депутата місцевої ради та 51,8% для депутата Верховної ради. Це звичайно не означає, що ці люди проголосують за волонтера при реальних виборах. Проте це свідчить про значний рівень довіри до таких людей.

Говорячи про електоральний вплив волонтерського середовища, ми маємо говорити не лише про потенційну електорабельність самих волонтерів, але і про їх вплив на політичний вибір людей. Очевидно, що під час майбутньої передвиборчої кампанії, політики будуть намагатись залучитись підтримкою волонтерів. І це принесе результат, оскільки на запитання «Чи є волонтери, до думок яких ви би дослухались, приймаючи рішення про

те, за кого голосувати?», «так» та «швидше так» відповіли 45,1% опитаних. Враховуючи, що часто перемогу на виборах (особливо до місцевих рад) визначають кілька десятків голосів, підтримка з боку відомих волонтерів стане вирішальною для багатьох працівників

Як показано вище, одним із аспектів політичного впливу – можливість брати участь у масових акціях. Для того, щоб перевірити, наскільки волонтерський рух може бути впливовим на цей аспект, ми задли пару запитань «Чи є волонтери, за чиїм закликком ви прийдете на акцію щодо локальної проблематики (незаконна забудова, проблеми комунального господарства тощо)?» та «Чи є волонтери, за чиїм закликком ви прийдете на акцію щодо національної проблематики (неправильна політика центральної влади, хибні рішення на державному рівні, несправедливі призначення тощо)?». З'ясувалось, що понад половина респондентів (53,5%) сказали «однозначно так» або «швидше так», відповідаючи на запитання щодо протестів проти місцевої влади. Знають волонтера, якого готові підтримати у разі заклику до протестів з національної проблематики 49,6%.

Тож, дослідження показує, що волонтерський рух в Україні має значний політичний вплив. Волонтери користуються високим рівнем довіри серед громадян. Тож їх можуть не лише підтримати на виборах але і доєднатись до інших політичних дій, зокрема мобілізуватись на участь у різних формах громадянської активності, включаючи протести, акції та вибори. Значна частина респондентів вважає, що волонтери можуть замінити деякі функції державної та/або місцевої влади, що свідчить про високу оцінку ефективності і корисності волонтерських ініціатив.

Той факт, що багато респондентів бачать у волонтерах потенційних політичних лідерів, може свідчити про можливість (імовірно – неминучість) їх активної участі у політичних процесах у майбутньому. Волонтери вже зараз відіграють ключову роль у формуванні громадської думки та прийнятті рішень, які пов'язані з участю у політичних процесах [30].

Висновки. Дана стаття підтвердила гіпотезу про значний зріст впливу волонтерів після 2014 і особливо після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році. Волонтерський рух дійсно отримав ознаки політичного суб'єкту. Хоча волонтерство має глибокі корені в українській історії, саме з 2014 року волонтерський рух набув більшої організаційної структури та інституціональної форми. Російська агресія створила екстремальні умови для виживання українського суспільства і держави. Саме під впливом цього чинника волонтерський рух отримав свій розвиток в Україні.

Українське суспільство і держава сприяли самоорганізації волонтерів. Волонтерський рух зміг узяти на себе частину функцій держави щодо забезпечення армії та величезної кількості людей, які постраждали від війни. При цьому українська влада пішла на співпрацю з волонтерами на всіх рівнях – законодавчому, виконавчому та в місцевих органах влади. Українська влада змушена зважати на вплив волонтерів і фактично, почасті їх включила в державні структури. Частина волонтерів безпосередньо увійшли в законодавчі, виконавчі та місцеві органи влади.

На сьогодні, волонтерський рух в Україні є одним із найбільших у світі. З моменту здобуття Україною незалежності він пройшов шлях від окремих волонтерів та невеликих груп до загальнонаціонального руху, організованого в низку фондів різного масштабу, що має вплив на суспільство та політичні процеси.

Значна частина суспільства сприймає волонтерів як потенційну нову політичну еліту. Проте наразі розрізненість волонтерських рухів, нездатність забезпечити єдину координацію (не кажучи про співпрацю) призводить до того, що в Україні з одного боку неможлива партія волонтерів, а з іншого – всі політичні сили будуть демонструвати у своїх лавах волонтерів.

Наразі волонтерський рух має більшість ознак політичного суб'єкта і має великий електоральний потенціал. Однак при цьому він не має і не може мати єдиної політичної програми, стійкої координації. Натомість він буде наповнений великою кількістю тимчасових і постійних союзів, угод про співпрацю в окремих напрямках тощо.

Це призведе до того, що перед волонтерським рухом постане питання принципово іншого підходу до організації і координації, виходячи не зі звичних ієрархічної системи, а на мережевих підходах. Саме на таких підходах можлива реорганізація і масштабування рухів.

Готовність багатьох волонтерів до політичної діяльності є предметом дискусії. Однак, якщо певній суспільно-політичній силі вдасться переконати частину волонтерського руху до співпраці, це дасть їй великий електоральний поштовх виникне ситуація, яка потребуватиме активного втручання, вони підключаються.

Важливим чинником, який може сприяти волонтерським рухам набути вторинної суб'єктності в політичному процесі, є відпрацьований механізм фандрайзингу. За наявної довіри суспільства до волонтерів, збір коштів навіть на політичну діяльність може закрити значну частину потреб у фінансуванні політичної діяльності. Поява такого політичного суб'єкта може повністю змінити політичний ландшафт в Україні.

Однак ми навряд побачимо дієву «волонтерську партію України». Організація волонтерів

і волонтерських спільнот буде проходити по новому «мережевому» принципу. І саме цей принцип і необхідно буде дослідити окремо.

Література

1. Потапенко В., Двигун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh> (дата звернення: 01.07.2024).
2. Науменко О. Взаємодія політичної еліти та суспільства в умовах війни. Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень : зб. матеріалів Міжнарод. наук. конф., м. Київ, 23 квіт. 2024 р. Київ, 2024. С. 399.
3. Кудря М. Політична складова частина діяльності волонтерського руху як інституту громадянського суспільства в Україні. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2018. № 16. С. 151–155.
4. Шайгородський Ю. Ж. Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки. 2023. № 8. С. 77–83. URL: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.12> (дата звернення: 07.07.2024).
5. Волонтерство: poradnik dla organizatora wolonterskiego ruchu / [О. В. Безпалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверева та ін. ; уклад. Т. Л. Лях]. – К. : ВГЦ “Волонтер”, 2001. – 176 с.
6. Загальна декларація волонтерів, прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів. Права людини: навч. посіб. К.: Просвіта, 2002. С. 67–80.
7. Телефонне консультування як екстрена психологічна допомога: методичні рекомендації / Упорядники: Коваль І.С., Шибрук О.В, Кольбенко А. В. – Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2014. – 30 с.
8. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навч.- метод. посібник за ред. Т.Л. Лях., авт. кол З.П. Бондаренко, Т.В. Журавель, Т.Л. Лях та ін. К: Версо – 04, 2012. 288 с.
9. The Universal Declaration on Volunteering – IAVE – the International Association for Volunteer Effort. IAVE – the International Association for Volunteer Effort. URL: <https://www.iave.org/the-universal-declaration-on-volunteering/> (date of access: 01.07.2024).
10. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 01.07.2024).
11. Танчин І. Соціологія : навч. посіб. Львів : Укр. акад. друкарства, 2005. 360 с.
12. Драшкович А. І. Політична участь громадян у процесі прийняття владних рішень в умовах перехідного суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 226 с.
13. Karolewski I. P. Protest and participation in post-transformation Poland: The case of the Committee for the Defense of Democracy (KOD). Communist and Post-Communist Studies. 2016. Vol. 49, no. 3.

- P. 255–267. URL: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2016.06.003> (date of access: 02.07.2024).
14. Козачук М. Нові види волонтерства в Україні як відповідь на виклики часу. Вісник НТУУ «КПІ». 2016. № 1/2 (29/30). С. 52–57.
15. Жужа Л. О. Волонтерство АТО як політичний інститут: сутність та вплив на громадянське суспільство України. Сучасне суспільство. 2015. Вип. 1 (7), ч. 1. С. 38–49.
16. Міжнародне гуманітарне право. Сили територіальної оборони ЗСУ. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/lesson/mizhnarodne-gumanitarne-pravo> (дата звернення: 01.07.2024).
17. Прес-релізи та звіти – Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020–2021 років: результати телефонного опитування. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1> (дата звернення: 01.07.2024).
18. Лише 5 тисяч українців зареєструвалися у Реєстрі волонтерів. Opendatabot. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-volunteers> (дата звернення: 01.07.2024).
19. Як донатять українці в 2023 році: огляд зборів United24, «Повернись живим» та фонду Притули. Оновлено. Opendatabot. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/donats-for-victory> (дата звернення: 01.07.2024).
20. Zagoriy Foundation. Благодійність у часи війни. 2022. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/doslidzhennya-2022-1.pdf> (дата звернення: 01.07.2024).
21. Прес-релізи та звіти – Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках. КМІС. [Електронний ресурс] URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1> (дата звернення: 01.07.2024).
22. Українці високо оцінили внесок волонтерів в успіхи ЗСУ | Active Group. Active Group | Маркетингові та соціологічні дослідження. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/02/09/ukrainci-visoko-ocinili-vnesok-volonteriv-v-uspikhi-zsu/> (дата звернення: 02.07.2024).
23. Ярош Б.О., Ярош О.Б. Загальна теорія політики: Навч. посібн. – Луцьк, 2005. – 240 с.
24. Michalos A. C. Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. Springer London, Limited, 2014. 7347 p.
25. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 02.07.2024).
26. Як працюють депутати Черкаської міської ради під час війни. Атестація депутатів місцевих рад. URL: <https://attestation.in.ua/article/509> (дата звернення: 01.07.2024).
27. Політологія: підручник / Ю. Розенфельд та ін. Харків : Право, 2001. 398 с.
28. Соцопитування SOCIS, 5 березня 2024, Регіон: Україна, Вибори в Україні, Ukraine Elections. URL: https://ukraine-elections.com.ua/uk/socopros/opinion_poll_show/2152 (дата звернення: 02.07.2024)..
29. The Political Consequences of Social Movements / E. Amenta et al. Annual Review of Sociology. 2010. Vol. 36, no. 1. P. 287–307. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-070308-120029> (date of access: 02.07.2024)
30. Електоральний вплив волонтерства | Active Group. Active Group | Маркетингові та соціологічні дослідження. URL: <https://activegroup.com.ua/2024/04/10/elektoralnij-vpliv-volonterstva/> (дата звернення: 02.07.2024).

Анотація

Сременко А. В. Вплив волонтерського руху на суспільно-політичне середовище та політичну поведінку в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню впливу волонтерського руху в Україні на суспільно-політичне середовище країни та електоральні настрої громадян. У роботі розглянуто критерії волонтерського руху як суб'єкта соціально-політичного середовища та його вплив на політичну поведінку українців як в умовах повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, так і до нього. На основі наукових праць, статей українських і зарубіжних авторів, а також проведеного соціологічного дослідження проведено аналіз соціально-політичних аспектів волонтерської діяльності.

Зокрема, вивчено еволюцію волонтерського руху з моменту здобуття Україною незалежності, починаючи від окремих волонтерів та невеликих груп до загальнонаціонального руху, організованого у низку організацій різного масштабу і різного юридичного статусу. Показано, що хоча волонтерський рух має значний вплив на суспільно-політичні процеси, виступаючи інституційною основою, яка змогла взяти на себе частину функцій держави та/або місцевої влади (від забезпечення армії до підтримки безпритульних тварин), він не став і імовірно не зможе стати єдиною скоординованою силою, залишаючи суто мережеві принципи роботи.

В той же час, довіра суспільства до волонтерів, підтверджена соціологічними дослідженнями, свідчить про потенційні можливості не стільки всього руху, скільки окремих організованих груп волонтерів і їх прихильників у політичній сфері. Так, громадяни розглядають волонтерів як можливих політичних лідерів, здатних впливати не лише на електоральний вибір, але і на претенсію настрої, підтримку політичних рішень та інші суспільні і політичні процеси як на національному, так і на локальному рівні. Проте, розрізненість волонтерських організацій та відсутність єдиної координації наразі не дозволяють створити єдину політичну силу.

Тож, волонтерський рух після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, отримав деякі ознаки політичного суб'єкта, здатного впливати на соціально-політичні процеси в Україні. Основними викликами для подальшої еволюції волонтерського руху є потреба в нових підходах до організації та координації діяльності, зокрема на мережевих принципах, що дозволить ефективніше впливати на політичний ландшафт країни.

Ключові слова: волонтер, волонтерський рух, соціально-політичне середовище, політичний суб'єкт.

Summary

Yeremenko A. V. The impact of the volunteer movement on the socio-political environment and political behaviour in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the impact of the volunteer movement in Ukraine on the socio-political environment of the country and the electoral mood of citizens. The paper examines the criteria of the volunteer movement as a subject of the socio-political environment and its impact on the political behavior of Ukrainians both in the context of a full-scale Russian invasion in 2022 and before it. On the basis of scientific works, articles by Ukrainian and foreign authors, as well as a sociological survey, the socio-political aspects of volunteerism are analyzed.

In particular, the author examines the evolution of the volunteer movement since Ukraine gained independence, from individual volunteers and small groups to a nationwide movement organized into a number of organizations of different sizes and different legal status. It is shown that although the volunteer movement has a significant impact on socio-political processes, acting as an institutional basis that was able to take over some of the functions of the state and/or local authorities (from providing for the army to supporting stray animals), it

has not become and probably will not be able to become a single coordinating force, leaving purely network principles of work.

At the same time, public trust in volunteers, confirmed by sociological research, indicates the potential of not so much the entire movement as individual organized groups of volunteers and their supporters in the political sphere. Thus, citizens consider volunteers to be possible political leaders capable of influencing not only electoral choices, but also public attitudes, support for political decisions, and other social and political processes at both the national and local levels. However, the fragmentation of volunteer organizations and the lack of unified coordination currently prevent the creation of a single political force.

Therefore, the volunteer movement after 2014, and especially after Russia's full-scale invasion in 2022, has acquired some signs of a political entity capable of influencing socio-political processes in Ukraine. The main challenges for the further evolution of the volunteer movement are the need for new approaches to organizing and coordinating activities, in particular, based on network principles, which will allow for a more effective influence on the country's political landscape.

Key words: volunteer, volunteer movement, socio-political environment, political subject.